

A Pallas nagy lexiconának államtudományi cikkei.

A millennáris esztendő alkalmából létrejött irodalmi vállalatok közt, melyek a magyar szellem előhaladott voltáról tanúságot teendők valának, kétségtelenül egyikét az első helyeknek foglalja el a Pallas irodalmi társulat által megindított nagy lexicon, melynek egymást rohamosan követő köteteiből immár 11. darab díszeleg könyves polczunkon. Egyikét az első helyeknek foglalja el e mű a fentebb érintettek között, már csak azért is, mert nekünk, mint ez már nem egy oldalról hangsúlyoztatott, igazán szólva, valóban használható, a külföldi hasonló műveket mellőzhetővé tevő lexiconunk nem is volt mind ezideig. Így hát azzal, ha azt mondjuk, hogy ez a lexicon az összes eddigieket felülmulja tartalmi becesség tekintetében, tulajdonképen semmit se mondunk. De elmondhatjuk azt, hogy általában véve, azoknak a követelményeknek, melyek egy hasonló művel szemben támaszthatók, ez a lexicon eléggé megfelel. Még jobban megfelelne, ha nem lenne olyan kirívó az aránytalanság az egyes szakokhoz tartozó cikkek kidolgozásában. Sajnos, hogy az államtudományi cikkeket is — leszámítva a dicséretes kivételeket — azok közé kell sorolnunk, melyek nagy részét egész másként szerettük volna kidolgozva látni egy ilyen, nagy hangon korszakos alkotásnak híresztelt irodalmi munkálatban. Tény az, hogy ez a lexicon mindenesetre hosszú ideig lesz nálunk arra hivatva, hogy a nagy közönségnek útmutatóul szolgáljon az összes emberi ismeretek végtelen nagy tömegében, mert a mi irodalmi viszonyaink közt aligha fog akadni egyhamar kiadó, egy újabb hasonló vállalat megindítására. Már e hosszúnak ígérkező tanítói szerepénél fogva is nem hiábavaló tehát vele kissé komolyabban is foglalkozni, sine ira et studio, de természetesen nem hunyva szemet a kifogásolni valók előtt; eddigelé úgyis csak a feltétlen dicséret hangját hallottuk e művel szemben.

Felesleges hangsúlyoznunk, hogy egy e fajta általános lexicon nem a szakembernek való. Azt szakemberek csinálják, a dolog rendje szerint — a nagy közönségnek. Sok mindenféle tekintetnek meg kell felelni egy ilyen universális kézikönyv szerkesztésénél; ilyen követelmény az (és pedig egyike a legfontosabbaknak), hogy minden dolog jelentőségének megfelelő terjedelemben, részletességgel tárgyalassék, ámbátor nagyon sokat természetesen semmiről sem lehet mondani. Azt pedig, hogy a kidolgozás ki-

fogástalansága tekintetében minden egyes szak cikkei egymással összhangban álljanak. vajmi bajos elérni. Láttuk ezt ennél a mi lexiconunknál mindenesetre sokkal előbbálló külföldi nagy ismerettáraknál is. Hogy egyebet ne említsek, még a ma is sokak által oraculumként forgatott Larousse-szótár se tudott e követelménynek teljesen megfelelni. Pedig ott valóságos tanulmányok olvashatók, az egész irodalmi anyag tüzetes felsorolásával, némely dolgokról.

Ha már most egy ilyen fajta lexicon nem a szakembereknek, nem a nagy közönségnek, hanem az úgynevezett laikus publicumnak készül, főlöszleges indokolni, hogy mily álláspontot kell az egyes szakcikkek íróinak elfoglalni akkor, midőn nem a maguk szűkebb közönségének, hanem minden okulni vágyónak írnak. Itt az egyedül helyes álláspont csak az lehet: minden különvéleményt, külön iskolát mellözve számot adni a tudomány megállapodott, közelfogadásra talált tanairól. Valóban ferde dolog volna, a laikus olvasót megtölteni valami külön, sajátos elmélet tanításával, a nélkül, hogy bár halvány sejtelme lenne e tan előzményeiről, az általában közismertebb, elfogadottabb elméletről. Még visszásabb dolog, ha e fajta különvélemények úgy állítatnak oda, mintha azok az illető szakbeli tudósok többségének elfogadott nézetét képviselnék. A nem szakember olvasónak nincs módjában a felől bizonytságot szerezni, hogy így áll-e a dolog, vagy sem; különben nem szorulna az általános lexiconra, hanem legrosszabb esetben is egy szaklexiconban keresne útmutatást. Midezekből kiviláglik, hogy általános lexiconba dolgozni a szakembernek aránylag nehezebb feladat, mint egy szaklexiconba megírni pár, tán különös előszeretettel kiválasztott cikket; mert itt több tere van esetleg eltérő álláspontok kifejtésére, míg amott csak a tudománynak valóban megállapodott, megülepedett tanai adandók elő nem szakközönségnek, érthető nyelven, mégis tudományos színben, ítélve egyben az újabb elméletek felett, hogy mit, mennyiben kell a nem szakember olvasónak is tudomásul venni azokból.

Fentebb említettük már, hogy az államtudományi cikkeket általában, leszámítva a kiveendőket, nem sorolhatjuk a lexicon sikerültebb cikkei közé. Aztán nagy az aránytalanság, az e szakba tartozó cikkek közt a kidolgozás kifogástalansága tekintetében. A széles tájékozottsággal, a szűkre szabott keretben is

azonnal kivehető nagy tudományos apparátussal készült czikkek mellett találunk bizony jócskán nem egy tekintetben kifogásolhatókat is. Nem akarunk személyeskedni; nem keressük, ki az államtudományi szakba tartozó czikkek szakszerkesztője. De akárki legyen is az, mindenesetre kissé nagyobb körültekintéssel kellett volna és kellene a jövőben eljárnia. Nem volna szabad megengednie azt, hogy erősen saját elméleti ízü czikkek mellett olyan szintelenül, mintegy nagyjából megírt dolgok forduljanak elő, mintha csak egy másodéves jogász pongyola feleleteit hallanók a censori kérdésekre.

Valóban semmi okunk se lenne ily megjegyzésekre, ha az államtudomány körébe eső tárgyak mind oly dicséretes kifogástalansággal adatnának elő, mint az *Alapjogok* (I. kötet 278—282. l.) *Alkotmány* (380—481. l.) vagy az *Államtanács* (408—410. l.) alatt elmondottak. Mert a mi itt, az összehasonlító alkotmánytan idevágó részének magas színvonalú áttekintésével, mondva van, azt haszonnal olvashatja nemcsak a laikus, de ismereteinek felrészítésére maga a szakember is. Nem szólhatunk azonban már ily feltétlen dicséréttel, bármily elismeréssel legyünk is egyébiránt írójának államtudományi érdemei iránt, az *Alaptörvények* című czikkről (289—291. l.). Hangsúlyoztuk már fentebb, hogy nagyon elhibázott dolognak tartjuk, ha akár a tudományos műszó-használatban, akár fogalommeghatározásokban vagy elméletekben többé-kevésbé különvéleményt képező álláspontok úgy állítatnak oda, mintha azok a tudomány közelfogadást nyert tanai volnának. Így vagyunk az alaptörvényekről szóló czikkkel is. Mert e szerint az alaptörvény „az államhatalom szervezetének és jogkörének vázlatyszerű megformulázását és az állampolgárok politikai jogainak és kötelességeinek felsorolását foglalja magában, azokon a rendelkezéseken kívül, melyek az államterületre és — monarchikus államban — a trónöröklésre vonatkoznak“. Vagyis e szerint az alaptörvény nem egyéb, mint az írott alkotmánylevél, azaz okmány, mely az államélet összes főelveit rendszeres előadással magában foglalja; szemben az ilyennel bíró alkotmánynyal állanak a történeti fejlődésű alkotmányok, midőn ugyanis az államélet vezérlő elvei nincsenek egy olyan egyetlen okmányban összefoglalva, hanem az alapelvek a historiai fejlődés folyamán, időszakonként hozott törvényekben nyertek formát. De már most kérdés, helyes-e az „alaptörvény“ műszót

kizárólag a fent előadott értelemben lefoglalni. Ez semmiesetre se általános álláspont a tudományban. Hogy többet ne említsünk, Bluntschli se ily értelemben használja az alaptörvény kifejezést, mert szerinte is ugyan az alaptörvény az állam alapberendezéseit, és olykor az állampolgárok alapjogait szabályozza; a nélkül azonban, hogy mindezek egyetlen szerves törvényben foglalhatnának, a mi cikkírónál épen a kritérium.

Miután az *Állam*-ról (385 – 387. l.) több, kellőleg le nem vezetett meghatározást olvastunk, azt tudjuk meg, hogy „az államnak rendelkezésére álló anyagi és szellemi erők összessége vagyis a nemzetet képezi az államhatalmat“. No már meg kell vallanunk, ennél szerencsésebb meghatározását is olvastuk az államhatalomnak, hogy azt a nemzetet képezné. Az meg, hogy az államnak rendelkezésére álló anyagi és szellemi erők összessége az államhatalom, épen nem domborítja ki a fődolgot, hogy t. i. az állami souverain akarat a külvilágban mint ellenállást nem tűrő cselekvés jelentkezik, az egyetemes érdekeket legfőbb erejével megvalósítja. Az *Állambölcsész* (390. l.) cikkéknél ismét azt olvassuk, hogy publicista az, a ki kerkérdésekkel, journalista pedig az, a ki napi kérdésekkel foglalkozik. Eltekintve attól, hogy főleg napjainkban nem is válik olyan élesen szét e kétnemű működés, az „állambölcsész“ szó taglalásánál mindenesetre helyénvalóbb lett volna, kiemelni a különbséget az államtudós, állambölcsész és a publicista között. miután az előbbi a nemzeteken élő emberiség együttlétének és fejlődésének abstract törvényeivel foglalkozik, az utóbbi ellenben bizonyos viszonyokkal szemben túlnyomólag a kritikus szerepére vállalkozik. Terjedelmes, általában szép cikk az *Államformá*-ról szóló (392—394. l.), de miután tudós szerzője Aristoteles-t, Montesquieu-t és Bluntschli-t említette volna, jó részben a saját államformaelméletét tárja elénk. Schwartz Gyula államtudományi nagy tehetsége előtt mindig kalapot kell emelnünk ugyan, de azt mégse helyeselhetjük, hogy saját, exclusiv államformaelméletét valami általánosan elfogadottként adja elő. Mert ez a cikk egészen az ő saját külön államformaéletének van szánva; ennek megfelelő már az államformákról adott meghatározása is, mely szerint „az államforma fogalma azonos ama különbözetek collectiv jelentőségével, melyeknél fogva az egyik állam a másiktól szervezetére és államhatalma tényezőinek jogkörére nézve különbözik“. Nem lehet feladatunk e

helyen ez elmélettel érdemlegesen foglalkozni, csak rámutatni kívántunk arra a már többször ismételt visszásságra, mely előáll abból, ha különvélemények a bármily tudományosan indokolt különvéleményt megilletőnél továbbmenő, azokat mintegy a tudomány megállapodott tanainak színvonalára emelni akaró elbánásban részesítettnek.

Aristoteles államformataná-ról (II. 107—109. l.) kimerítő, alapos tájékozódást nyerhetünk, a minthogy egyáltalán a Schvarcz Gyula tollából eredő cikkek magas tudományos színvonal dolgában kiváló helyet foglalnak el a lexicon összes, politikai trágú cikkei között. Az *Aristokratia* (111—113. l.) alatt azt olvassuk, hogy ez, mint államforma oly köztársaságot jelent, a melyben nem az állampolgárok összessége, hanem csak ezen összességnek egy része, születési jog czímen gyakorolja az államhatalmat az egyéni értékre való minden tekintet nélkül; a szónak államtudományi értelmében azonban az aristokratia ma már nemcsak oly köztársaságot, de oly monarchiát is jelent, a melyben a nemesség döntő jogkört vagy legalább félre nem ismerhető politikai túlsúlyt gyakorol a fejedelmi tetőzet alatt az államtudományban. Meg kell vallanunk, hogy ez nem egészen kielégítő meghatározás, mert hiszen kiváló renddé, osztálylyá, mely az aristokráciában gyakorolja a souverain hatalmat, nem csupán a születés révén, de főleg még a vagyon révén lehet a társadalom bizonyos szerve csoportja. És ha szembeállítjuk a fentebbi meghatározással pl. a Roscher-ét (Politik 65. l.), a ki azt mondja, hogy aristokráciában a souverain hatalom az állampolgároknak egy bizonyos osztályát önjogán illeti meg és az ezen osztályba lépés a politikai érdemesültségen felül még más feltételektől függ; a minél fogva nem helyes szellemi aristokráciáról beszélni. mert ez minden jóra való monarchiában, vagy demokratiában helyet foglalhat — akkor el kell ismernünk az utóbbi meghatározásnak előbbrevalóságát; constatálva egyúttal, hogy a *Szellemi aristokráciák*-ról (114—115. l.) szóló elég terjedelmes fejtegetésekben sajnos nélkülözzük amaz eszmének csak legtávolabbról való érintését is, hogy ez egész kifejezés tulajdonképen erős ellentmondást rejt magában, lévén az ú. n. szellemi aristokratia, mint a személyes képesség elismerése, a legtisztább demokrácia.

Távol áll tőlünk általános encyclopaediákban valami nagyon részletes leírását követelni az egyes államok szervezetének. A

jellegetes vonásokra, habár röviden, mégis ki kellene terjesz-
kedni. Bizony a belga alkotmány, a királyi hatalomnak alkotmány-
törvényileg szorosan és szigorúan meghatározott tartalmával és
határaival, valamint a szavazati jognak az újjabkori alkotmány-
történelemben egyik legérdekesebb megállapításával megérdemelte
volna, hogy (a III. kötet 34. lapján) e jellegzetességei tekinte-
tében felvilágosíttassék, annyival is inkább. mert a külső poli-
tikai történetnek e helyütt is bőséges tér szenteltetett. A szeren-
csétlen használatú *Birodalom* szóról azt tudjuk meg, hogy „az
elsőrendű államokat, melyek úgy területüknek terjedelménél, mint
hatalmi állásuknál fogva az államok közt kiváló helyet foglalnak
el, birodalomnak nevezik; így az ó-korban a római birodalom,
így korunkban *az osztrák-magyar* (?), a német birodalom“ és
hogy köztársaságokra a birodalom műszó nem alkalmazható. Kötve
hiszem, hogy ezeket akár a birodalom szóra egyáltalán, akár
különösen a német birodalommal egy kalap alá vont osztrák-
magyar birodalomra nézve akármelyik államtudósunk is aláírná!
Pedig éppen itt lett volna helyén ezt a homályos (már legalább
a köznyelvben homályos) fogalmat felvilágosítani. Kisebb botlá-
sok, hogy a fejedelem (VI. 774. l.) *államfő*, a monarchikus
állam feje; (*csakis azé*, mert államfő a köztársasági elnök is),
hogy királyság (X. 569. l.) a monarchikus *államalkat* (?), mely-
nek uralkodója király. A *kormányformát* pedig egyáltalán hiába
keressük a lexicon vezérszavai között!

Harmadfél sort kapunk a *Liberté — égalité — fraternité*-
ről (a XI. kötet 484. lapján). Egy kissé sovány szellemi táp-
lálék e nagy politikai ideák eredete felől. Kifogást kell tennünk
az életrajzok ellen is, mert sok, a politikai tudományban (főleg
a magyar politikai írók közt) számottevő egyén említetlen maradt.
Báró *Eötvös* politikai elmélete mindenesetre külön méltatandó
lett volna, (VI. 198. l.) és nemcsak a XIX. század uralkodó
eszméiről szóló művének tartalma nyolcz-tíz sorra összeszorítandó.
De mit szóljunk ahhoz, hogy *Locke* politikai elmélete (XI. 607. l.)
azzal merítették ki, hogy ő“, az államéletben is megelőzi Montes-
quieu-t és az alkotmányos királyságnak ő adja első elméletét“.
Nem hisszük, hogy nem lett volna hely az ilyen főbenjáró dol-
gok lényegének mégis részletesebb megírására. Hiszen találunk
a lexiconban, persze jelenkori nagyságokról, olyan felesleges buz-
gósággal megírt biographiákat és méltánylásokat, melyek az ille-

tők közéleti jelentőségéhez képest harmadrésznyi terjedelemben teljesen elégségesek lettek volna!

Nem az üres leszólási kedv készítetett bennünket, ha a fentiekben gáncsoltuk a gáncsolni valókat. Nem is hoztunk fel minden kifogásolni valót. Csak egyszerűen constatálni kívántuk (s azt hiszszük, a fenti mutatóványokkal erről minden elfogulatlan szakértőt meg is győztünk), hogy a Pallas-lexicon államtudományi, jelesül politikai tárgyú cikkei, kevés kivétellel, nem állanak azon a tudományos színvonalon, melyen légy korszakosnak kürtölt irodalmi vállalatban állaniok kelleni; nem azon, mint pl. ugyanezen lexicon történelmi cikkei. gy sajnálattal kell látnunk, hogy azok se az egész műhöz való külső arányosság, se belső tartalom dolgában nem nagyon alkalmasak arra, hogy a magyar laikus közönségnek e részben kellő okulásra szolgáljanak.

Dr. B. A.

* * *

Philosophiai programértékezők.

A mult 1894—95-ik évi iskolai értesítőkbkben négy philosophiai tárgyú értekezést találunk, nem számítva természetesen a paedagogiai — részint elméleti, részint módszertani — fejtegetéseket. E kis szám nem lephet meg bennünket, hiszen az előző évek se igen hoztak többet, a mostani értesítőkből pedig a millennium, a tanintézetek történetének ez ünnepélyes alkalomra való összeállítása és közlése sok másféle értekezést kiszoríthatott. E négy értekezésből egy philosophia-történeti, egy propaedeutikai, egy pszichologiai, egy nyelvészeti.

A philosophia-történeti értekezés a *karczagi* ev. ref. gymnasium értesítőjében jelent meg „*Spinoza élete és Ethikája*“ címmel 5—35. lapon. Szerzője nincs megnevezve, de nem igen tévedünk, ha az intézet igazgatóját, *Faragó Jánost* tekintjük szerzőjének. Minden magasabb igény, nagyobb tudományos érdem nélkül való dolgozat az, mely se új adatok felbuvárlásával, új szempontok felállításával, se ismert adatok új csoportosításával, új megvilágításával nem akar föllépni, sőt még csak arra sem törekszik, — s ezt már kifogásul hozzuk fel — hogy Spinoza életére és műveire nézve a legújabb, kritikailag tisztázott eredményekkel álljon elő. Főforrása, Lewes-nek olykor tévedésektől